

și drumul acesta nu putea fi decât văile. Nu trebuie să exagerăm afirmația cronicarilor că năvălirea barbarilor, ca Roxolanii și alții, era copleșitoare la număr - Pentru a cuceri un ținut puteau fi foarte reduși și numai simplul fapt al apariției lor să-i facă pe cronicari să deducă un număr extrem de mare.

În drumul lor pentru a găsi un locaș, de odihnă și de agonisire a existenței se micșorau din ce în ce mai mult de la un cap până la altul al văilor. Pe aceste vâi erau numeroase sate ale colonilor romani sau ale autohtonilor și din năvălitorii barbari oprindu-se la fiecare sat câte o familie, două, ne putem închipui că. trebuie să mai fi fost la capătul celălalt al râurilor străbătătoare de ținuturi întinse. Așa stând lucrurile era imposibil să lase urme lingvistice în graiul autohtonilor.

Și nu ne închipuim că veneau în gloate însemnate, căci trebuiau să aibă familii cu ei, și, în această ipoteză, caracterul lor războinic era redus mult. Și în acest caz puteau ei să se mai războiească cu autohtonii unui sat de exemplu? Nu. Date fiind caracteristicile acelor vremuri, fatal

si trebuiau să se facă o apă și un pământ
cu autohtonii, stergându-se de timpuriu
chiar orice amintire a ființei lor etno-
lingvistice. Aceasta e singura concluzie logică
ce se poate trage asupra năvălirilor barbare,
remunțând astfel definitiv la generala părere
istorică cum că aceste năvăliri au fost
adevărate perturbate în viața populației
dacice.

Soluși și în această privință sunt reviri-
mente. În științele de felul acesta, ca filo-
logia, etnografia, istoria, revirimentele nu
sunt rare. Așa, în Franța e cunoscut re-
virimentul produs sub auspiciile lui Gilliéron,
care a mers până acolo încât a amutat
fundamentul etimologiei și al foneticii, sau în
Germania acel al publicității Wörter und
Sachen. Revirimentul asupra chestiunii care
ne preocupă a început să se manifeste
și în filologia română, având în direcția
năvălirilor germanice pe Dieulescu și Giuglea.
Într'un studiu al său¹⁾, Giuglea vine să ina-
ugureze această direcție în Deceoromania, cău-
tând să dovedească existența unor elemente
lexicale vechi germanice în limba română.
¹⁾ Deceoromania II, 327, 402 (G. Giuglea, cuvinte și
locuiri).

Problema e discutată de d. O. Densusianu în Grai și Suflet, vol I (pag. 161) - Timpul nu ne permite să ne oprim asupra acesteia. Ne vom referi numai la o singură formă dată de d. Diculescu în Zeitschrift für romanische Philologie (1921, pag. 427). Dă amintezte printru elementele gepide ce vor fi pătrunși în dacoromână și forma vorbă, pe care o pune în legătură cu germ. *hurba. Cineva numai cu o simplă intuiție filologică poate deduce că a vorbi derivă din slav. voroviti. Că acest slav. voroviti are avea legături de rădăcină cu acest ipotetic *hurba e altă chestiune, care privește filologia comparată, indoeuropeană.

Această formă ne face să ne gândim la alt lucru, întorcându-ne iar la problema slavă. De vreme ce avem o formă slavă pentru această noțiune nu cumva putem să ne gândim iar la teoria lui Niederke, că Slavii au venit de vreme în aceste regiuni și prin civilizația lor au adus această noțiune? În legătură cu această voi releva alte forme de lexic românesc, care la prima vedere ar veni să întărească părerea cuiva în sensul acesta -

În daco-română avem vorbesi, derivat după cum văzurăm din voroviti slavon. În aromână avem Liburăsese, tot de origine slavonă (Лвст. СББОР) - Tot în aromână avem un derivat și din voroviti: vărjire = „a certă” (un etimon latin pentru arom. vărjiri neputând fi susținut). Deci pentru caracteristica noțiune de „parler”, avem în nordul ca și în sudul Dunării o formă de origine slavă. Ceva mai mult: de ce pentru latinul amare nu avem reprezentanți în nordul și în sudul Dunării? În nordul Dunării avem iubese slavon, iar în sud pe oreare latin și αγαψισι, care e grecesc.

Iau, de ce pentru lat. vivere, avem în daco-română trăesc, iar în aromână bănăeșgu?

Ortă forme care ne-ar putea duce spre concluziile D-ului Niederle: Slavii vor fi existat în Dacia Traiană din secolul I, iar Românii vor fi venit din Sud. Dar într-o asemenea ipoteză, de ce în aromână nu există forme ca iubese, trăesc, vorbesi, cuvinte slavone, ca în daco-română? Ortă deci cum lipsa unor atare elemente din aromână înălțură originea sud-dunăreană a Daco-românilor. În cazul acesta naște o altă întrebare: dacă aceste elemen-

te nu există în aronină, atunci nu există
continuitate teritorială etno-lingvistică între
nordul și sudul danubian? Nu putem trage
o concluzie în sensul că nu există această
continuitate, căci trebuie să ținem în seamă
că în lingvistică asemenea procese curioase
nu sunt izolate numai în domeniul roma-
nic oriental, și că ele înșiși au explicația lor.

Ora bunăoară: de ce latinul clasic loquor
a fost înlocuit pentru a face loc lat. vulg.
parabolare? De ce altă parte: de ce amare
ca și vivere a dispărut, rămânând totuși
a uri, a muri, ca și a tăcea, față de a vor-
bi? Explicația dispariției lui loquor s'ar
putea aplica deci și referitor la dispariția
lui parabolare în fața slav. voroviti.

De altfel în vechea românească a exis-
tat noțiunea de „parolă” de origine latină:
a curvinta < conventum, cu înțelesul de a
vorbi. Pentru sudul Dunării ar fi greu
să găsim un echivalent ca reprezentant
pentru curvinta. Probabil că a circulat for-
ma cînt cu înțelesul de vorbesi, - ceea ce
nu trebuie să ne mire. Și în latină există
curvintul a cînta cu înțelesul de a vorbi.
La Annaeus Florus (Historia Romana II, 8)

găsim forme caneretur (a procreare) cu
înțelesul de a vorbi ca și atâtea alte cazuri
înregistrate de dicționarele latine -

Un aronin și azi zice: cîntă-ri cartea
ceastă = citește-mi scrisoarea această, etc.
Dar în legătură cu aceste procese lexicale, ne
întrebăm: ce ar fi putut da amare în limba
română? După toate legile fonetice, indic.
present amo, de pildă, n'ar fi putut da de
cît am. Totuși că în asemenea cazuri intervine
homonimia, care va fi contribuit ca sub in-
fluența lui am (habeo), acest *am („amo să
dispară”. HABERE sub influența lui хам
slavic a dat la pers. i sing. indic. present
am pe tot teritoriul românesc. Această formă
aparținând primei epoci de formare a
limbei române, venind așa dar în concurență
cu *am (< amare) l-a făcut să dispară -

Încercăm acum la o a treia formă
vivere. Aceasta a dispărut mai târziu. Vechea
românească ne dovedește că a existat. În
v. rom. am avut pe în via cu înțelesul de
a trăi. Și ca o dovadă și mai mult că a
existat, e că avem derivatele înviere, via,
vita etc. aparținând aceleasi rădăcini -
Elementele drom. trîese, vorbesc, iubesc,

au intrat deci ulterior în limbă, după despar-
 țirea dialectelor, după ce unitatea nord-și
 sud-dunăreană se desfacuse; cui nu pu-
 tem admite că nu există o continuitate nord-
 și sud-dunăreană. Cel ce cunoaște dialec-
 tul român rămâne surprins de unitatea pe
 care o prezintă dialectul român față de
 cel dacoromân - Sînt diferite cu mult mai
 mici decît acelea pe care le prezintă un
 dialect sicilian de ex. față de unul lombar,
 cu toate că acolo în peninsula italiană avem
 o existență unitară etnică, fără intercalarea
 unei mase străine - La noi cazul se schimbă.
 Avem o masă străină intercalată. Ușa că
 nu mai fi existat această unitate lingvistică
 între românii și dacoromânii

dacă nu am admite o continuitate teritorială.
 Dar și alte dovezi confirmă aceasta. Căutăm
 ne duc la ocupația pe care au avut-o autohtonii.
 Vine deci în discuție problema păstoritului
 și unul dintre cei dinții care au relevat a-
 cestă problemă, gîndindu-se la reliefa
 ei a fost el. Pericle Papanagi, mai ales în
 diferitele convorbiri obisnute între membrii unei
 grupări de carieră -

S-a văzut la ce concluzii surprinzătoare

s'a putut ajunge, cu atât mai mult cu și istoricului care la început se arăta ca un sceptic; azi admit această problemă nouă. Chiar și N. Jorga iată ce spune în lucrarea sa: Histoire des Roumains apărută de curând (1922 pag. 8):

„ les bergers, dont l'activité errante à travers les vallons commence l'histoire du peuple roumain, sont le produit de la montagne tout aussi réellement que les pins et les mélèzes.

Sar, numai autohtonii romanizați, sau numai colonizatorii romeni, ori și unii și alții erau păstori? Acest lucru e necesar să-l știm. Colonii romani e nemulțumită că și practica păstoritului. Ei cunoscuseră pasajul pe care Varro ni-l dă în De agricultura II 1:

„ Romanorum vero populum a pastoribus esse ortum quis non dicit? (= Cine nu poate afirma că poporul roman se trage din păstori?). Prin urmare caracterul păstoresc al poporului roman se vede destul de bine; și în această privință studiile nu lipsesc.

Pentru caracterul păstoresc al autohtonilor, pentru ea cineva să nu se îndrăgească în fața unor argumente numai lingvistice, ori da câteva argumente și concluzii trase de istorici.

D. N. Jorga în lucrarea sa amintită Histoire des Roumains vorbind de păstorii din Dalmatia spune:

„le père de Dalmatie, celui du Pinde, Illyrien ou Tracie” (pag. 21), iar despre Daci:

„le descendant des bergers dace reste un: ca homo romanus” (pag. 24).

Îată deci cum și istoria cu D. Jorga deduce că numele de român se trage de la păstorii daci care erau membri de acest nume -

Dar în afară de aceste argumente de natură istorică sunt o multime altele de natură lingvistică care sunt hotărâtoare întru dovedirea acestui aspect etnic. Dintre acestea voi releva câteva din graiul Sud-dunărean, unde nu s'au amestecat elemente slave - Astfel avem oaie, turmă, plicătoare, picurar, cașu, cășare, cășar, străgl'iată, căpitare, suilliare, tundear, c'iaq, neligare, țernare, nvirare, cutar, toate de origine latină.

Cât privește elementele autohtone, până acum nu s'a putut da de urma anumitor forme socotite de Hasdeu ca daco - Voi da câteva din aromână, a căror origine e controversată pentru unele, iar pentru altele cercetările sunt îndrumate pe căi multumitoare, aici

au fost din ocupația păstorilor-

Astfel avem: alica, dzăr, Sala, ghiză, min-
dzioară, urcă, tap, etc., forme pe care le
găsim și în albanesă-

Întrebarea care se pune e: de ce păsto-
ritul nu e îmbibsit cu elemente slave, când
se știe că și regiunile păstorești, și anume
munții, nu sînt scutite de toponimie slavă?

Acupra acestei chestiuni vom reveni în lec-
țiunea viitoare -

Luni. 3/XII/923

Pentru dovedirea păstoritului romano-autohton trebuie să admitem în primul rând existența unui substrat etno-lingvistic comun atât în nordul cât și în sudul Dunării.

II Trebuie să admitem peregrinările păstoraști care sînt inerente acestei ocupații. Nu se poate înțelege păstoritul fără peregrinări.

III Alimentarea continuității lingvistice între nordul și sudul Dunării era facilă. Dunărea nu putea fi o piedică; ea se putea trece foarte bine, mai ales în acea epocă, când state politice nu existau - Dar peregrinările păstoraști, care puteau foarte ușor avea loc, clarifică această comunitate etno-lingvistică din Nordul și Sudul Dunării ne făc să admitem în primul rând o omogenitate etnică daco-ilirică.

Cine cunoaște cât de puțin viața păstoraască știe că aceste peregrinări nu se pot face decât mai mult sau mai puțin între consingeni -

2) Trebuie să admitem existența substratului comun autohton cel puțin până în

sec. VI. Această ființă Slavă apar ca o valanșă barbare masiv constituită în sec. VI după cum mărturisesc cronicarii bizantini.

Nu putem admite teoria lui Niederek, că Slavii apar în Dacia traiană chiar la începutul erei creștine, fiindcă în afară de dovezile istorice și lingvistice, trebuie să recurgem și la anumite caracteristice sufletești ale Slavor, ce se coroborează și ele la înălțurarea păreri lui Niederek.

Într'adevăr, cronicarul bizantin Procopius (La guerra gotica II, pag. 449-450) spune: (redăm traducerea italiană):

„Gli Slavi, da quando avevano messo il piede sub suolo romano, uccidevano, senza distinzione tutti quei che incontravano, talché tutto il Ferrero nell' Illirio et nella Tracia ne fu pieno di cadaveri, per lo più insepolti. Uccidevano essi coloro che incontravano non già colla spada, nè colla lancia, nè in altro modo consueto, ma piantando in terra, dei pali acutissimi, su di quelli con gran violenza lo facevan sedere introducendo la cuspide dei pali fra lei natiche e spingendola fino alle

„viscere, e così li facean morire. Ed anche questi barbari conficcavano nel suolo quattro grossi legni et a quelli legavano i prigionieri per le mani et pei piedi, et quindi con delle mazze dandoli loro senza fresa sulla festa li uccidevano come cani o serpenti o altra bestia qualsiasi”.....

Se vede de aci ferocitatea Slavilor, așa cum se poate oglindi și astăzi încă la rasa slavă. Un alt cronicar Theophanes (Chronographia I pag. 360) îi arată ca pe năvălitori care au justrit ca și Hunii și la fel îi arată Ioan din Ephes (cap. VII, 25 pag. 255) și Constantin Porfirogenitul (de administrando imperio, cap. 29 pag. 127).

Dat fiind caracterul primitiv și sălbatic al Slavilor, evident că n'ar mai fi putut avea loc acele peregrinări păstorești de care am vorbit, dacă ar fi să-i considerăm veniți încă de la începutul erei creștine, la târmurile dunărene. Cei cari răzlet. vor fi venit înainte de secolul al VII-lea, firește că nu puteau forma decât enclave izolate, care, fată de organizația caracteristică păstoritului, ele nu puteau stănjeți transhumanțele de păstori, mai ales că în munte

era satagul Slavilor 1841 2010/1/1

Arreste că după așezarea Slavilor pe țărmurile Dunărene, peregrinațiunile păstorești au început să se facă pe o scară mai redusă. Dacă însă ar fi să admitem teoria lui Nedele, ar trebui să înlăturăm aceste peregrinațiuni păstorești cu încă câteva secole înainte și atunci nici surprinzătoarea unitate lingvistică între Nordul și sudul Dunării n'ar fi existat.

Pentru a da un exemplu de această unitate lingvistică, voi cita o poezie în graiul aromân. Uți vedea că afară de lexic, care poate fi mai deosebit, data fiind separația de secole, ceea ce nu prezintă deosebită importanță, - morfologia și sintaxa, care sînt mai greu de schimbate, prezintă similitudine asemănare cu dacoromina-

E vorba de o nevastă al cărui bărbat s'a instrăinat:

Oit xean^e

Judzi laia di cãrvane,

S chuse gionela-x'i tu xean,

Trixi la ponda ximitic,

*) Din Antologie aromânească de Tache Papahagi
pag. 267

"Niti s'toarnă, niti-n'i scrie,
Măse un puș'iu tu loc di carte,
N'i pătreate di diparte;
Seade puțu 'msu pripom,
Si-asi-n'i greaste zbor di om:
- "Nveasta bună, nveasta vrută,
Costa-n'i mi-are pitricută;
'Mi deade multă dimundare
Se-ade dulte graiu di vcare:
Lu-arde dor tra s'v'ina-ția,
Mă nu-l lasă xinitia;
Si-exste arău și l' curmă jalca
'Că n'i-u dipartoasă calea;
Dipartoasă și multă greaiă,-
Namisa sunt munți clineaiă;
Bat furtun'ă di vint aduse,
Uclă-ariurite dipuse;
Si tu trapu ni și tu vâl'iuri,
Si tu astă'iate cāl'iuri.
Sta di-asteghă-armatuleme
Di-Arbineși și di Furame,
Si cat v'in dit xinitie
La Mia Cană și catandie!..."

In traducere:

Un străinătate.
O pornit nefericita cocavaniă

"Pa dus iubitul meu în străinătate
Toemai în pustia de străinătate.
Nici se întoarce, nici îmi scrie,
Numai o păsărică în loc de scrisoare
Îmi trimite de departe;
Se așază păsărică sus pe pom
Și așa-mi grăește în grai de om:
— "Nevastă bună, nevastă iubită,
Costea m'a trimis;
Mi-a dat multă stăruință (rugămintă)
Să aduc dulcele grai de iubire;
El arde dorul să vie aici,
Dar nu-l lasă străinătatea;
Și e bolnav, și-l curmă jalea,
Că drumul e foarte departe
Depart și foarte greu,—
La mijloc sunt munti de zapadă;
Dat furtuni de vânt aduse
Urta rîurile umflate;
Și în văgăuni și în văi
Și în căi care sunt pândite de hoți,
Ită și astăptă o mulțime de carreni
înarmati
De albanesi și de furi
Și la căți vin din străinătate
Le iea vicată și averea—

È o poezie care reproduce esența lingvistică
câ a graiului românesc. Cu foarte mici
sfârșituri o parte critică pricepe -

dar va zice cineva că aceasta fiind o po-
ezie cultă, al cărui autor e d. G. Murmu,
s'a exercitat aci influența culturii românești.
Să luăm una populară:

Doar la a picurar lui

„Lai Janachi, s'me n'erdzi' laoi,
'Tirdzi' v'isti' cu' va s'moi.
... O, ca s'nov, ca si me mor,

S'i'i-ascultat' un singur zbor:
La turuste s'mi ngrupat,

Prumveaca caind s'vã tornat

Si treaca oila, s'i'i le-acat

Si'i le-acat si si-i' o'li mulga,

Si cu mîna mea s'li tunat;

Flucara s'i'i-u-avã deprinsã

Cinda oili va se-asturnã;

Tro si lui si dupã moarte

Ni di sot, ni di oi departi.

În traducere:

Doar la ciorbă lui

„Alai, Ioana, să nu mergi la oi,
'Tirdzi' v'isti' cu' va s'moi.

... O, ca să nov, ca și eu mor,

În din Antologia citată pag. 35

— O, de-oi muri, de n'oi muri.
 Ascultati-mi un singur cuvint.
 La stana sa ma intropati-
 Primavara cand va veti intoarce
 Sa treaca oile, sa le prind,
 Sa le prind si sa le muly
 Si cu mina mea sa le tund;
 Fluorul sa-l cand intr'una
 Cand se vor aduna oile;
 Ca sa fie si dupa moarte
 Mei de oi mei de tovarasi, departe:...

Iata, cum se prezinta aceasta unitate
 lingvistica, care cu shept cuvint poate fi
 numita surprinzatoare, daca am avea in
 vedere acea varietate si acel complex al
 imprejurarilor etno-istorice, in legatura cu
 formatiunea si cu cristalizarea limbii ro-
 mane in genere.

Dar parerile care nu converg cu aceste vederi
 nu sunt numai acestea.

Una, fiind mai interesanta, si pentru ca se
 petrece in domeniul lingvistic rominesc, o
 amintesc cu toate ca din alte puncte de
 vedere va trebui s-o lasam in umbra. Ea
 apare ca idee fundamentala la Hagden.

In "Six etymologicum magnum Romanice"

pag. 60, serie:

„Ase, dacă nașterea Macedo-rominilor, a Istriano-rominilor și a Moravo-rominilor datează de o potrivă din sec. \bar{X} , nefiind ei totuși altceva decât niște Daco-romini împinși din Panonia spre Suol și spre Apus de năvălirea maghiară”-

Cu alte cuvinte aromina și întreg elementul românesc din sudul Dunării datează deci din secolul al \bar{X} lea, fiind împinși din Nordul Dunării odată cu năvălirea maghiară.

Atunci aromina ar trebui să se prezinte cu aceleasi caractere ca limba română în epoca ei de formare, întrucât în cazul acesta ea ar fi o frântură a dacorominei-

Occazia era iskia lui Hajden și cu documentele pe care le avea la mână putea greși.

Azi vine un alt profesor, care se pretinde îndrumătorul întregii culturi slaviste de natură etno-filologică în domeniul românesc, d. Părbulescu, care într'un număr al Revistei (1922, pag. 338) serie:

„... Dacă din izvoarele istorice se poate aduce cu siguranță că carecum peste întreaga peninsula balcanică și Iliria s'au întins și s'au așezat Slavi, nu se poate nici de cum să se ocotească lucrul despre ei și în Dacia traianică (pag. 338) -

Locurile curvinte nu se poate zice că în Dacia-
 Traiană s'au așezat Slavi. Pentru că
 existența covârșitor de numeroasă și elemen-
 tului slav din Daco-România, s'ar explica prin
 faptul că Slavi au lipsit din Nordul Dunării.
 În altă parte zice:

„Nu dincolo, ci dincoace de Dunăre s'a
 plămădit și format individualitatea
 organică a nației și limbii românești”

Idem, pag. 338-

altă parte care concordă cu concluzia lui Hoj-
 sku. Meri cităm o altă concluzie din ultimul
 număr al Orhivei (1923, pag. 254):

„Îndică cele mai vechi curvinte slave, după
 mine, au intrat în limba română numai
 cu începutul din veacul al I-lea, și pentru
 că înainte de acest secol trăiau Slavi, mai
 demult, și dincoace și dincolo de Dunăre,
 urmează că, în timpul de la Traian sau
 Aurelian până atunci, Românii au locu-
 it într-o regiune pe unde nu erau Slavi,
 pe unde, adică, de aceia nu aveau cum
 să conlocuieșă cu ei; această regiune
 nelocuită de Slavi înainte de veacul
 al I-lea, între secol. I - IV) nu putea fi
 altă decât o parte din Dacia Traiană...
 adică Oltemia României de astăzi -

Este clar, elementul românesc din Nordul
Dunării s'a contopit atât ca element etnic
cât și ca limbă, în această parte a Săciei
Traiane, unde nu locuiau Slavii, începând
cu secolul al 5-lea. Să nu mergem mai departe.

Făcând abstracție de ceea ce ne oferă gra-
tul românesc sud-dunărean, în raport cu cel
daco-român - ceea ce pe d. Bărbulescu pare a
nu-l preocupa de loc, - vom pune o singură
și elementară întrebare: Dacă până în se-
colul al 5-lea elementul românesc exista nu
mai în Oltenia, cum ne putem explica că în
cîteva secole, până în al 11-lea a fost cap de pro-
lific și a avut atîta putere de excursie și de aci-
milare, încât să ajungă până în Munamureș,
iar de aci Drăgăș Vadă să descalece în Moldova
va în sec. XIII?

Vedeți dar o obiecțiune peste care nu se
poate trece, autorul ignoranță ce deosebirii
realităților istorice și lingvistice. Căci e
superflu să ne oprim la asemenea concluzii
pentru atâtea și atâtea motive.

Și acum, revenind la păstorit, să vedem
ce concluzii putem trage.

Când șicem păstorit, ne gândim frește la
regiunea muntoasă. Rezultă de aci că

strabunii, romani, să zicem, ai Romanilor din Nordul și Sudul Dunării erau numai păstori sau erau și agricultori? Lingvistica ne spune că trebuie să admitem că au coexistat și agricultori; altfel nu ne-am putea explica elementele lingvistice de natură latină, prăvitoare la agricultură în graiul românesc; cfr. bunăoară chiar formele aromâne: *agrus*, *arare*, *aratu*^ș, *grâu*, *secară*, *sitirare* etc.

Ce va fi suferit agricultura din cauza invaziei Slavilor, e un capitol pe care nu-l putem trata din lipsă de timp -

O altă întrebare care are importanță ei, este: *năvălind* Slavii, acești Slavi s'au așezat numai în locuri țese, sau au mers și la munte? Căci de vreme ce admitem locuința păstorilor romani sau romanizați ca fiind muntele, de ce constatăm și toponimia de la munte împănată cu elemente slave? Patruș, au Slavii și aici?

Problema se poate deslega, cred, în modul următor: Păstărușul nu are locuință stabilă. Dacă de exemplu anul acesta a vărat în munte dinspre Sibiu, anul viitor își poate Aromânii, deși nu practică agricultura, au foarte puțintă noțiunea aceasta de arătru-

usor schimbă vâratul și alege muntele Juncatului. Pentru el patria e acolo unde vitele lui trăiesc bine. Schimbându-se și mereu locul, el nu simțit nevoia să numească cutare sau estare ridicătura de pământ, pentru ca astfel nomenclatura dată să se poată perpetua din generație în generație.

Pentru el ridicătura pe pământ era munte, după cum ordăncitura era vale. Ceva mai mult: chiar dacă așa numita fară (= "gomo") păstorașcă va fi dat o nomenclatură, fiește generală, regiunii unde ea vârat o vară sau chiar mai multe, prin faptul însă că survenia o deplasare în alte regiuni după pășunat, nomenclatura ce va fi dată el nu putea fi perpetuată noului grup păstorașesc pe urma să vâreze în regiunea pășunată de primul. Așa că, și din acest punct de vedere, o toponimie românească continuă în regiuni muntoase nu putea prezenta un procent însemnat.

De aceea rare sunt numirile toponimice care să aparțină vieții păstorașce și acestea datorită traiului perpetuu în aceste regiuni.

Aceasta cu privire la urmele toponimice din sudul Dunării.

Fluviu erau așezate la gese după năvălirea

Avărilor, încercând o panică mare, s'au retră-
 spre colone, s'au adăpostit alături de poporul
 român, care se retrăsese în munți. Da: Slavii
 aveau caracteristica de a încerca să se lege de
 pământul pe care îl locuiau și de cei muriri
 slave și chiar numirile latine înlocuite cu
 cele slave -

Un lucru analog s'a întâmplat cu Turcii, cari
 năvălind în peninsula balcanică au schimbat
 toponimia, fie srbă, fie bulgară sau greces-
 că. De ex. Muntenegru, Slavii îl numeau Cer-
 nagora; Turcii i-au zis: Karadag.

Orbata Slavii romanizată, s'afacut una cu
 elementul român curant și astfel a rămas to-
 ponimia slavă de la munte.

Și acum, considerând soluționată problema
 slavă în modul acesta, a reeșit indirect sta-
 tua etnică ante slavă în Dacia și Iliria: exis-
 tenta dacilor, Tracilor și Ilirilor, popoare autoh-
 tone, care erau ἰνδὸγενεῖς. Influențele lor
 sînt foarte peduse. Studiul lor e încă ne-
 cesar pentru ceea ce vom încerca să relev
 lecturile viitoare -

O mai reeșit teritoriul de formațiune al
 limbii romine și al neamului românesc, care

nu poate fi decât Dacia Traiană, Iliria în
integritate, având la bază Dalmația și o bună
parte din Tracia, în scopul ramificațiunilor
muntoase și muntilor. Nem până spre mare.

Deci n'ar fi să admitem că teritoriul de
formațiune al limbii române și Tracia, n'om
putea explica, așară de alte chestiuni priori-
toare la latina vulgară, și importanța docu-
mentului istoric relatat de Theophanes dar
terito- umui soldat roman muntean care a
strigat camaradului: "torna, torna, fratre".

Aceasta se explică astfel: mergând la
munte, unul din catiri a înclinat povara într-o
parte și camaradul i-a spus: "torna, torna,
fratre" = se înclină povara. În circumință
torna = înclină. Acestea nu s'ar putea ex-
plica decât dacă admitem existența unui
element roman în Tracia, care deci făcea
parte integrantă din teritoriul de formație
al limbii române.

Am pus și Dalmația, pentru că altfel nu
s'ar putea explica existența unor evocațiuni
nume toponimice date unor munti: Dur-
mitar, visitar etc, a căror origine latină e
și poate fi = visitar, dar poate fi derivat și din a
vedea = văzător -

evidentă.

De vreme ce avem și aceste nume păstrate, putem trage concluzia că și aici romanitatea a fost intensă. Începând din Pind, trecând peste Dunăre, trecând peste Rodope și continuându-se de aici în Nordul Dunării se întindea o pânză de romanitate, transformată în pânză de românită.

Dacă n'am admite această continuitate teritorială lingvistică între elementul roman și sudul Dunării, cum am explica via circulației a urmatoarelor elemente slave care circula și în aromână și în deoromână?

babă, belesc, bîrglă, blană, blid,
cioplese, cînt, lîrșă, cirtesc, clește,
clacot, clace (clacșă), clapot, coaje,
coccan, cocos, croșe, curvă, desagă,
dogoresc, dub, dveară, găvojd, gol,
gonesc, grădină, greșea, gresesc,
grindă, hrană, izmană, izvor, jale,
jour, julesc, lene, lipesc, milă,
năvălesc, pale, pălesc, peșteră, plateu,
pleacă, poală, praz, pirog, prăjină,
puice, prost, pust, răspânde, război,
sărac, seump, slab, topar, trimbă,
velintă, visin, vârșă, Zare, Zvon, etc.?

Slavii s'au așezat în sudul Dunării, exerci-
tând astfel influență și asupra limbii alba-
nese. De ce nu există această omogenitate
lexicală între dacoromână și albaneză?

Dar, ceva mai mult: Slavii au mers până
în Marea. De ce nu există atunci aceeași
omogenitate între limba română și limba
greacă? Evident că această influență lex-
icală slavă nu trebuie socotită că se va fi
exercitat chiar odată cu venirea Slavicilor,
ci, cel mai de vreme începând cu sfârși-
tul secolului al VIII-lea, și aceasta iarăși în
mod gradat. Ceea ce denotă că și după a-
șezarea Slavicilor, acea pânză de omogeneitate
etnică românească nord și sud-danu-
biana nu fusese definitivă și cruce ruptă
în două -

7

Vineri, 7 Decembrie 1923.

Lista elementală lexicală din lecția precedentă constituie o punte de trecere pentru o coordonare a tuturor expunerilor făcute până în prezent cu ultimele achizițiuni la care s'a oprit filologia în genere. Înainte de a trece la această expunere, prima întrebare pe care trebuie să ne-o punem e: care e epoca de formare a limbii române, și în directă legătură cu această treabă să știm dacă limba slavonă participă în mod organic la formarea limbii române.

Data obișnuită întrebării fundamentale -

Socot că până la sfârșitul secolului al III-lea nu ne putem gândi la un început de formare a limbii române. Până în secolul al IV-lea a existat o limbă mai mult sau mai puțin unitară și pe care o putem numi latina vulgară. Odată cu secolul al IV-lea începe o nouă limbă să se formeze din latina vulgară, prin o epocă de tranziție spre limba română: romana. Constatările lingvistice care se pot face în alte domenii ne dovedesc cu prisosință că epocile de tranziție sunt foarte

sculte. Iată un exemplu recent. În țara
 Moldaiei se știe că a existat rotacismul.
 Azi a dispărut. Această epocă de revizion
 e fort, însăși așa de scurtă încât nici nu
 s'a simțit.

Epoca de tranziție dacică o punem odată
 cu începutul secolului IV, ea n'a durat de-
 cât cel mult un secol. Odată cu secolul V
 trebuie să ne așteptăm la o nouă limbă,
 limba română, la baza căreia stă lati-
 na vulgară.

Geia ce dă încă caracterul românei e
 invazia Slavilor care se produce în secolul
 al VII-lea. Cred că nu se poate despărți ve-
 nirea lor de formarea limbii române.

Voi da acum câteva caracteristice din a-
 ceastă epocă de formare și se va vedea
 romanitatea comună din Nordul și Sudul
 Dunării. Pentru că multe sînt cunoscute
 de voi voi trece peste ele și voi schita
 numai câteva.

Voi da câteva caracteristice latine mai
 întii în legătura cu cele slave. Voi începe
 cu vocalismul.

1) A+N (+con) > ĩ

De ex. sîn < SANUM - grîndină < gran-
 atonem -

mînu < manu, sint < SANCTUM.

2) E+N (+cons) > i

de ex: minu - frimintu (< FRAGMENTARE sau poate FERMENTARE.

vîna (< VENA) - curînt (< CONVENTUM)

3) O+N (+cons) > u

de ex: curuna - cãtra
tun - tund

Trecem acum la consonantiem.

4) T, D + E, I > t, z.

de ex: tara - ordzu
tin - varza (VIRIDIM).

5) S + E, I > s

de ex: acsi (care trebuie sa fi existat in vechea romîneasã - Acum gãsim acsi derea, care poate fi explicat din ECCUM SIC > acsi + slav. TAKO - XAEPE).

6) Voc + l + vocala > r

de ex: sãrin'e, burete.

7) Orice l + E, I > l' si cade apoi

de ex: l'in, iepure.

8) Voc + ll + a ton, cade

de ex: mãduã (< MEDULLA)
stea (< STELLA).

9) N + hiat > n' si dispare:

de ex: arin'e, vie.

10) $CL, GL > chi, ghi$ prin intermediul lui cl', gl'

de ex: $ocl'iu, gl'inolă$
 $vechi, ghiata, etc.$

Întă căteva probleme care, atât ca vocalism cât și ca consonantism, dovedesc romanitatea comună care a existat la baza limbii române din nordul și din sudul Dunării -

Înă velem acum dacă limba slavă participă la formarea limbii române. Înă lăsăm să vorbească faptele și pe urmă să tragem concluziile:

1) $E+N$ latin (+ consoană) trece la i . Ex: bine, mințe etc. Elementele slave cu A (nasal) (care nu trebuie confundat cu $L+N$ slav) trec și ele la i . Ex: $ogleda > oglinolă$, $žediti > a jindui$, $grěda > grinolă$, exemple care ar urma să dovedească că elementele slave care prezintă pe e în aceeași poziție au urmat aceeași cale ca și cele latine.

Or rezultat de aci, deci, că slava a participat în mod organic la formarea limbii române -

2) Ulm arătat că lat $O+N$ (+ consoană)

trece la u.

În elementele slave u (a) trece la un, de o parte, de ex: adica > unolita, laka > lunca, pradsi > prund, skapu > seunji. De altă parte însă acest u trece la în de ex: madru > mîmbru.

Întă alt exemplu care ar veni să dovedească că slava a participat efectiv la alcătuirea limbii române -

3) Spuneam că l latin + E.I. > l și apoi a dispărut. Slavicul lj, la fel, a dispărut și el. De ex: bol'ar > boier, Kralj > crail, l'ubiti > a iubi, nivol'a > nevoie, pol'ana > poiană -

Întrebarea firească ce reiese de aici e: cum trebuie să privim toate aceste exemple? E o întrebare a săcei complexitate nu poate fi tăgăduită. Dacă slava va fi participat în mod organic la formarea limbii române, de ce atunci cuvîntul hrěnb a dat hrecan și apoi de ce lěnb slav a dat lene și n'a trecut la lin?

Ceva mai mult: unitatea lingvistică românească nord- și sud-dunăreană fiind un fapt ce nu se poate contesta, de ce nu găsim aceleasi fonetism și în aronău de

vreame ce, până la cristalizarea definitivă a românei balcano-carpătine, dacoromina se încheagă alături de aronină? Și atunci, nu cumva fonetismul acesta al lui $\underline{e} > \underline{i}$ (grindă) trebuie căutat în altă direcție, cu totul străină de epoca de formare a limbii române?

Pentru a doua problemă pusă, de ce avem slavicele zvon fără să prezinte un u, după cum BONUS latin $>$ bun.

În privința acestui fonetism ($\underline{a} > \underline{un}$), simplul fapt că găsim acel dublet fonetic de u și ĕ (seump, mîndru) ne-ar putea da indicații spre o altă îndrumare a cercetărilor. Dacă din formula citată seump există și în aronină, totuși aceasta nu ne poate îndreptăți să punem pe $\&$ alături de lat.

O + m (+ cons.), (ex. comparo $>$ cumpăr), pentru că nu vedem de ce am putea separa atunci pe $\&$ din mîndru. Și apoi, de vreme ce fonetismul acesta: u (+ nas.) $<$ $\&$ (seump) îl găsim și în slava sud-dunăreană de azi, și anume în regiunile sârbești, oare n-ar fi aceasta o indicație sigură că pentru u din seump bunăoară avem a face cu un fonetism aparținând paleoslaviei și înapoi.

mutat apoi limbii române?

Îar pentru a treia problemă, dacă am admite concluziile la care s'au srit până acum unii filologi, nu putem deduce de aci că slava a participat efectiv la alcătuirea limbii române. În română l latin + l. I se moaie și acest l a clăinuit în limba română cel puțin până în secolul al II-lea.

Slavii venind atunci în contact cu limba română, se produce această bilinguitate româno-slavă și de vreme ce Slavii veneau pe l aceasta a venit să se întâlnească cu l din elementele latine și era natural ca evoluția pe care a urmat-o l din elementele latine s-o aibă și elementele slave, care prezentau pe acest l.

Totuși, cineva care cunoaște dialectologia s'era întrebat de ce spre Bucovina acest l s'a păstrat? Astfel acolo avem să lăbosterscă = să iubească. Ce elemente au intervenit pentru a se menține a-cest l? Asemenea cazuri izolate - după cum avem aceeași formă și în aronină: alughire = "a iubi" - nu pot zdrușcina întru-nic concluzia admisă, pentru că fonetismul

acesta de l nepalatalizat apartine chiar slavei în această formă, așa că totul e explicabil.

Problema importantă însă e prezința celorlalte elemente fonetice: e, si e nasal. Din toate elementele care prezintă pe e și i trecut la in și un nu găsim nici unul în aronină.

Totuși avem două elemente care coexistă și în aronină și prezintă oarecare dificultate. Oșă avem aronim. jimb - ă: cel care nu are elintă în gură. E pus în legătură cu limbesc și limbesc de la tema slavă lzbz. Cum a trecut însă la jimb?

Dacă ar fi să admitem că limbă slavă participă la formarea limbii române, lzbz slav nu putea să dea decît jimb. Cum s'a făcut să acest ă și i. Fără un fonetism care nu e lipsit de oarecare dificultate pentru dialectul aronim.

D. Sensusianu a încercat să dea o explicație dar aceasta nu e satisfăcătoare, cu atât mai mult cu cât îl găsim și în grecește pe acest jimb, având același înțeles.

Șar putea ca, conform fonetismului grecesc popular, să fi trecut acest l la j și de

aci să-l fi luat Arominii -

Tot în aromină avem cuvântul jongă, (pl. jonghi) = vinete - Elementul acesta lexical circulă în graiul copiilor. O mână întrebă de exemplu un copil dacă are „jongă în gură”. În acest cuvânt trebuie să vedem slavonul лѣба. Cum se explică însă trecerea lui б > г?

гѣмбѣ sau гѣмбѣ la plural trebuia să dea jonghi. După această formă de plural s'a refăcut un singular analogic jongă, prezentând acest г. Cazuri de felul acesta nu sînt așa de rari. În dialectul maramureșean se aude și azi eu tung, în loc de eu tund, refăcut după analogia pers. III el tund'e, care se pronunță cu el tunghe -

Înțețe că aci a intervenit și analogia participiului trecut în atingere cu alte verbe cu cari se întăria la acest timp; totuși, fapt e că se zice eu tung. Cu astfel trebuie să ne explicăm pe acest г din г, putem releva un alt caz tot din aromină: pentru purumb(u) = „porumbel” (pasăre), avem în anumite puncte geografice și forma purung care e refăcut după pluralul purunghi = „porumbel” -

Apoi n'aveți de cât să vă gândiți la verbul ucid și ucig. Dar, dacă lucrurile sînt astfel, de ce acest Liubo prezintă pe z trecut la j și pe x la on în loc de un? Iată o întrebare care ne face să ni admitem că Slava a participat în mod organic la formarea limbii române, aceasta cu atât mai mult cu cât greda slavă nu a dat în arom. grinda ci grendă.

D. densusianum a dat o explicație în sensul că acest A se menține sub influența unei pronunțări dialektale bulgare din Macedonia - dar Arominii contact așa de intim cu Bulgarii n'au prea avut. Masele mai aronănegi din Pind și Thesalia n'au prea avut un amestec pronunțat cu Bulgarii -

Apoi în olacoromână avem nevoe iar în aronină nivol'e, deci g nu a dispărut. În legătură cu l' o singură problemă e ceva mai greu de rezolvat. Persoana I sing. de la a vrea (< VOLERE) s'a întilnit cu slavomul voliti care a dat a voi. Din încercarea acestor două forme s'a ajuns la o formă hibridă a vroi, și așa avem eu vreau și eu voesc. Dacă ne întorcem la dialectul aronin, de ce totuși avem

eu voi și me eu vol'ii? E o problemă în
care am renunțat deocamdată la o expli-
cație -

Aceste exemple în general ne duc la
concluzia că slava n'a participat în mod
organic la formarea limbii române.
Dacă însă această nu ne-am dat soluționa-
rea definitivă a acestei chestiuni, vom da
alte exemple în lecția viitoare din care va
reesi aceasta -

Problemele generale ale cursului pe care l-am ales se pot găsi tratate în diferite lucrări, unele de mare valoare, cum este de ex: Histoire de la langue roumaine a d. O. Densusianu. Ni-am impus să relex aceste probleme pentru că nu s'a dat la toate o soluție satisfăcătoare.

Îți prezenta o problemă contradictorie unei romanități comune. E problema lui C. G. & C. i. Analizată din toate punctele de vedere, ca fonetică, morfologică, lexică, dacoromâna prezintă o foarte mare omogenitate lingvistică față de aromână. Aceasta dovedește că ambele au format la un moment dat un singur trunchi, având la baza lor o romanitate lingvistică și teritorială comună și neîntreruptă. Dacă Dacoromâna s'a deprinsat de aromână, aceasta se datorează unei evoluții normale de ruse de unii pe care a suferit-o în urma despărțirii dialectelor. Singura deosebire fundamentală de natură fonetică, ce există între dacoromână și aromână a cărei origine trebuie căutată chiar în epoca de formare a entității lingvistice române, este tratamentul diferit la care au fost supuse palatale

latine C.G + E.I.

Consoana lat. C + E(I)* a dat în dacoromână Ĉ pe când în aromână č. La fel G + E(I) > der. Ğ, iar în aromână đ. De exemplu:

Lat. CENA > de cină. ar. tină

" CERA > " ceară " teară

" CERNOY " cern " (a) cernu

" CERVUS > cerș " terbu

" CICEREM > " — " teatere

" CAELUM > cer " țeră

" QUID > " ce " te

" QUIQUE > " cinci " ținti

" GEMO > gem " đzemă

" GEMINUS > " gemon " đgemina

" GENEREM > " ginere " đginire

" GENA > " geană " đgearnă

" GINGIVA > " gingie " đgingie

Ca să putem clarifica această problemă să înălțurăm acele elemente care s'ar putea presupune că au intervenit în fonetismul acestor palatale din dialectul aromân.

Așa spre exemplu, sunt elementele slavice intrate în aromână și care prezentau un č (elem. bulgarește și sârbește):

* C + E(I) în lat. se pronunța ca K. CENA > ca, secitea, KENA.

ЧЕРКАВЪ > Čiôcarniũ

ЧЕЛБННКА > Čelnicũ

ЧЕМЕРЪ > Čemiriũ

ЧРЪПЪ > Čireapũ

Din aceste elemente (o parte din cele pe care le-am putea da) rezultă că în ce privește evoluția fonetică, lat. C în aromână a urmat alt drum de cât slav. Ч (Č) din elem. slave.

Concluzia firească e că Slava nu formează un organism viu alături de latina vulgară la înțelegerea limbii române sud-Dunărene. Nu s'ar putea trage această concluzie căci primitiv la participarea slavei la formarea limbii române, trebuie să ținem seamă în genere de anumite considerații etno-psihice caracteristice celor 2 rase ce vin să ia contact. Rezerva Slavilor în regiunile dunărene pricinuită este creșterea a două elemente etnice fundamental distincte ca suflet, civilizație, ocupații, uni, grai, folklor, port, fizic, artă, viață în genere etc. Pe de o parte avem masivitatea brută etno-psihică a individului slav, iar pe de altă elasticitatea și finețea individualității latine, dublată de agerimea psihofizică română autohtonă.

Slavi au avut o viață primitivă, rudimentară, caracteristică oricărei entități care își părăsește

amirul sau e gonită din cauza sărăciei, mergând spre teritoriul necunoscut, pentru ca apoi, asemenea hoardelor cu şnurile răsele şi împinse de curenţele imperioase ale zilei de mâine, să-şi strângă puțin rânduiri şi să-şi caute un adăpost, un săluş, şi când împrejuriările li l-au oferit, îşi răcesc din ce în ce mai mult rânduiri, împrăştându-şi astfel întreaga lor viaţă sufletească şi materială, pentruca, în modul acesta să fie mai uşor asimilabili, după cum iarăşi se strâng în puhoai când nedestularea nevoilor, sau satisfacerea instinctelor necesită vreun jef.

Cu totul doborât se prezintă aspectul noii vieţi române carpato-balcanice. Aici era o stare materială mai bună, moravuri capabile de a încheia o societate, o concentrare şi ordonare a forţelor psihofizice, ca individ şi familie.

Între viaţa romană, devenită românească, şi cea slavă există, deci, o prăpastie. A trebuit ca în primul rând cele două rase venite în contact să se obișnuiască cu gândul că sunt menite să ducă alături o viaţă socială şi după aceea să se facă între ele apropierea sufletească necesară pentruca, în cele din urmă, să constatăm pe alocuira convieţuirea lor. Dar pentru aceasta se cerea un timp îndelungat.

De aceea acest proces nu cred că se va fi putut îndeplini înainte de secolul VIII.

Reîntorcându-ne la problema fonetică asupra căreia vroesc să vorbesc, ne putem întreba: care poate fi faza evolutivă a celor două palatale până în secolul VIII?

Să facem, pentru o mai ușoară cronometrare a chestiunii, un paralelism fonetic între dentalele T. D. și palatalele C. G. față de E. I.

Altfel:

TERRA > teră pe când CERA > țeră
 TERTIUS > (an) țirtu CERVUS > țerbu

iar:

TENEO > tinu pe când CENU > tinu
 TITTHIA > țit CINGO > țingă

Deci:

E. I. precedate de T devin a (ca) și i
 iar E. I. precedate de C devin e sau ea și i
 Același procedeu, cu rezultate identice pentru
 la vocalele E. I. îl putem explica în legătură cu
 sonarele respective:

DECEM > dzeate iar DICO > dzeai
 GENA > dzeani GENERIS > dzeire

Deci:

E. I. precedate de D devin a, i
 iar E. I. " " G " e(ca), i.

După cum vedem, consoanele (sonare și surde) devin deopotrivă în aromână t și dz, pe când fonetismul vocalelor e, i diferă când dentale și palatale vin în contact cu ele. Aceasta dovedește că, din punct de vedere cronologic, fonetismul palatalelor n'a fost concomitent cu cel al dentalelor în ceia ce privește trecerea lor la t și dz atunci când erau urmate de un e, sau i - după cum vom vedea.

Întrebarea acum C, G + E, I. devin în întregul domeniului românesc oriental (Nord și Sud Danubian) č, g, din care s'a ajuns la arom. t, dz, ori au trecut concomitent la č, g în daco-română și t, dz în aromână. D. O. Densusianu în Histoire de la langue roumaine, I, 215 se pronunță pentru prima ipoteză.

Admitând că în întreaga Românie orientală č și g au trecut la č, g, ce fapte au intervenit pentru ca acest č, g să treacă în arom. la t, dz?

Contactul cu albanesa? Dar în cazul acesta ne-am aștepta ca aceste două palatale sau să păstreze pronunțarea lor latină de ke, ki, fără asibilare, după cum avem în alb.

K'epë L CEPĂ, sau să fi dat č, care e al doilea reflex al acestui sunet în albanesă.

Să admitem vre-o influență a vechii grecești? Fonetismul grece vechi nu cunoaște însă aceste sunete. Nu avem apoi nici un indiciu lingvistic ca să credem că sunetele ĉ, ĝ intră luse în graiul elen, dar fiind străine de fonetismul limbii grecești, să fi strălucit spre t, dz, și de aci să treacă în aromână.

O a treia propunere nu poate exista, căci nu avem cunoaștință și dovezi de un alt element lingvistic eterogen. Nu trebuie deci să ne gândim la nici una din propunerile amintite și acordată cu atât mai mult cu cât aromâna cunoaște și pe ĉ și pe ĝ, ba chiar pe cele rezultate din dentale respective urmate de hiatalul io, uo.

De ex:

ADJUNGO > arom. aĝiungu

ADJUTO > " aĝiutu

PETIOLUS > " (ci) ĉior

* FETIOLUS > " fiĉior

Ceva mai mult: chiar din punct de vedere fiziologic, cum s'ar putea explica trecerea lui ĉ, ĝ la t, dz, mai cu seamă că avem ciumă < CYMA, măciucă & MATTEUCA, (aĝiua & JÛRO^{re}.

Deci prima ipoteză (ĉ, ĝ > t, dz) nu poate fi menționată. Rămâne deci a doua (C+Ĝ > ch, ĉ, ĝ, arom. t, dz, concomitent). Cum se poate

înăi explica concomitența acestui dublet fonetic al palatalelor latine C, G + E, I în domeniul românesc?

Să facem un mic istoric, deci, asupra paralelismului fonetic dintre dentale și palatale urmate de E, I spre a stabili cronologia lor fonetică.

Studiile de romanistică generală și în special cele de dialektologie, ne dovedesc că mai repede dentalele t, e (t'e, e) devin č, je decât C, G (ke, ge) să devină č, je. Voi da în privința ac. asta două exemple: unul din istoria limbii franceze, iar altul din dialektologia românească.

Într'adevăr, studiile lingvistice au stabilit că în v. franceză C + E, I, în întreaga Galie, a trecut la ts (t), afară de N. Est unde > tš (č); se pronunța deci: tserf, tsité (alături de formele nord-estice tšerf, tšité) de unak estăzi avem cerf, cité. Totă ce spune E. Bourcier, profesor la universitatea din Bordeaux, în cartea sa:

Précis historique de phonétique française. Paris 1914, pg. 137², privitor la evoluția acestui sunet în franceză:

„ d'abord, l'élément palatale est devenu nettement distinct (Ke passe à Kye); puis, sous cette
„ și în mentine aceeași față și în edita nua, de după răzbi:

action, l'explosive changeant elle-même de lieu d'articulation s'est transformée en dentale (Kye passe à tye'); enfin le son transitoire s'as-
 semblant à t₂ est devenu lingual, mais sous deux formes distinctes quoique voisines l'une de l'autre (Tye aboutit soit à t₂se, soit à t₂se). C'est le second de ces processus qui s'est généralisé sur tout le territoire de l'ancienne Gaule (sauf au Nord-est); en vieux-français les mots cerf, cité, se prononçaient tserf, tsite. Au cours du XIIIe siècle, l'élément dental explosif s'est effacé, et l'on a eu à l'initiale la prononciation conservée depuis (serf, sité). Dans la Picardie et le Nord-est, un tye avait abouti à t₂se, on prononçait au moyen âge t₂serf, t₂sité etc.

Al. doilea exemplu e din lucrarea d. O. Densușianu: Grăul din țara Hategului. Din spune, vorbind despre fonetismul labialelor uimate de i, ie:

"În partea răsăriteană, de la Sub. Cetate (Orlea) până la Câmpul lui Neag, p₂ apare constant alterat în cuvintele K'ep₂t, K'ep₂ten și K'iper; în unele locuri ca la Sânta Marie și pe Jiu, se zice t'ep₂t, t'ep₂ten, t'iper; tot cu K' sunt pronunțate aceste cuvinte la Silvaș, care aparține geografic este regiunii apasene (Gr. d. țara Hat. 29).

Mai departe, vorbind despre T. d. + e, i, serie; t. d.
 „un. și de e, i sunt alterați preteritiveri: altu-
 rarea are ca punct de plecare iotacizarea acestor
 consoane și apare în unele părți mai înaintată
 decât în altele; în regiunea răsăriteană ea se
 opărește la fazele t'e, d'e, t'i, d'i: t'e'i, bat'e,
d'es, ved'e, t'inăr, noat'in; d'inte, l'ind'ină,
 în cea apuseană pe lângă t'e, d'e, t'i, d'i, gă-
 sim fazele mai noi t'se, d'ze; t'si, d'zi: t'sei,
bat'se, d'zes, ved'se, t'sinăr, noat'sini;
d'zint'se, l'ind'zina (op. cit. pg. 32).

De aici se vede clar paralelismul cronologic fonetice ce trebuie să-l stabilim între un če provenit din un t'e și un če provenit din k'e, așa că graiul din țara Hategului, ne poate prezenta corecțiunile fonetismului din romania carpato-balcanică. Avem deci astăzi în această regiune:

t'sei < tei d'zes < des

frunt'se < frunte d'zint'se < abinte, alături de
 k'ept, (p) k'atră sau (č) g'et, al (č) g'ină etc.

Șeace trebuie să reținem din fonetismul graiului hategan e faptul că t'e se asibilizează, mai de vreme de cât k'e și că fazele prin care trebuie să treacă k' pentru a ajunge la t's și apoi la č, sunt k', t', t's. Într'adevăr studiile de cronologie au stabilit bazele acestor sunete de

evolutive și credem că nu pot fi decât următoarele,
 T+E.I > t' > t'y > ts > t (tară).

C+E.I > K' > K'y > t' > t'y { arom. ts > t, țeară.
 dr. t's > ț ceară.

după cum:

D+E.I > d'. d'y > ds > dz (dzîmă)

G+E.I > g'. g'y > d' > d'y { arom. ds > dz. dzînire
 dr. d's > g. ginere.

Din acest tablou ne putem convinge cum palatizabilele au urmat de la un moment dat aceeași cale fonetică pe care au parcurs-o cu două faze înaintea lor dentale. Cronologic este, t, provenit din t+e.i, e mai vechi decât arom. ț sau arom. t, proveniți din C+E.I; iar în ce privește trecerea lui ț la t în aromână, aceasta nu mai poate ridica nici o obiecțiune, pentru că după cum t'y rezultă din lat. t a dat pretutindeni t, tot așa și faza t'y rezultată din lat. C a putut da normal t. Ceva mai mult: paralel cu fonetismul pe care C+E.I l-a dat în Galia, ea și în alte regiuni romane, amândouă au dat concomitent ț și g în arom. și t, dz în aromână -

O dovadă că aceasta e singura explicație la care trebuie să ne oprim, e și fonetismul decoronim, ca ț din forme ca: FACIA (> dr. față, arom. față), GLACIA (> ghiată, arom. gl'iată) etc., alături de t provenit din elemente ca BALTEUS > balt, ar. baltu, PUTEUS (> puț, ar. pută).

De altfel explicația aceasta își poate găsi o confirmare și în constatarea pe călea fonetică experimentală.

Întrebăm însă că aceste soluții vine să se opună fonctivismul a două forme din aromână: de pe avon čimuse și činegi în loc de *timuse și *tinesă? Să fie oare o asimilație consonantică produsă în aromână după ce *čimucia și čeresena vor fi stat în acest stadiu *timuse și tinegi, sau trebuie ca explicația să fie căutată în altă direcție?

Ne vom invoca în favoarea noii explicații pe care vom încerca să o dăm forme ca timuce (pers. a 2-a sing. de la perf. a vb. timu) etc. pentru că mai ales aici analogia morfologică a influențat în așa fel, încât era imposibil ca ea să devie *čimuce. Va trebui însă să precizăm, foarte cu aproximație, cronologia fonctivismului consonanțelor de care ne-am ocupat pînă aici.

În cele expuse asupra palatalelor în raport cu dentalele, credem că t din t + e, și a devenit fapt definitiv implinit cel mai târziu în secolul al V-lea, și că c + e, și a devenit č și t în secolul al VI-lea cel mai târziu.

Dar pentru rezolvarea problemei celor două forme relevate, se ridică o altă chestiune de cronologie fonetică: în ce epocă se + ë, i, (simplu sau în hiat) a trecut la s? Evident că, ținând seama și de o parte de fonetismul identic pe care această consoană îl are în aromână și dacaromână, iar pe de altă de același rezultat pe care l-a dat în albaneză, e de presupus cel puțin că s în pozițiile amintite a devenit s înainte ca cre, i să treacă la t în aromână; așa că, în momentul în care c a ajuns la faza t'y, s > s era fapt împlinit, dacă aceasta nu s-a petrecut chiar înaintea acestei faze; cinusia deci, în acest moment suna ca t'ynuse. Și atunci, sub influența lui s, acest t'ynuse era firesc să cristalizeze în cinuse și în aromână, după cum t'yresu a putut da čirequ, înainte ca să treacă la timuse și tirequ.

Că așa trebuie să ne reprezentăm cronologia fonetică a lui s în pozițiile amintite față de c, putem invoca și fonetismul grupului consoanant se + ë, i (simplu sau în hiat) calături de cel al grupului st în aceleași condițiuni. Se știe că amândoi

aceste grupuri consonantice au dat, în poziție identice, un fonetism identic: asterno > astern, scio > stiu etc. De fapt, ar fi trebuit ca atât dentala cât și palatala din aceste două grupuri consonantice să sufere alterările cunoscute, adică să dea t; nu s'a întâmplat aceasta pentru motivul că elementul iotacisant a fost atras mai întâi de s care a devenit ʃ; acest s a împiedicat apoi ca t sau c să se supună evoluției fonetice normale. Orice însă, chiar dacă n'am admise această ultimă explicație cronologică a lui s - ceea ce ar fi în deacord cu datele fonetice - și am presupune că aron. činege și čineq au rezultat din čimuse și čiresu, totuși explicația datelor palatalelor nu poate fi înlocuită.

Dar, oprindu-ne la această explicație, ni se poate pune o altă întrebare: cum rămâne atunci cu omogenitatea lingvistică, precum și cu similitudinea teritorială comună între dacoromână și aronă? Ceva mai mult: data fiind identitatea fonetică a acestor palatale în dacoromână și italiană, nu cumva patria de origine a dacorominilor trebuie căutată într-o regiune cât mai apropiată de domeniul italian?

Oricât de ispititoare s'ar părea la prima vedere aceste întrebări, ele nu pot clatina nimic din concluziile la care ne-am oprit mai sus și iată pentru ce. După cum în Franța constatăm acel dublet fonetic al palatabelor față ca să ne gândim la domeniul italian bunicaș credem că și în cazul nostru nu poate constitui nici o mirare dubletul t-c și dz-g în domeniul românesc, dat fiind pe de o parte marea și accidentală întindere geografică pe care s'a format poporul român, iar pe de altă parte în care s'a produs dublul fenomen fonetic de care ne ocupăm - epocă ce coincide cu cea a Zăreii Slavilor pe malurile dunărene, când romanitatea Orientului e zguduită din temelii pentru ca mai apoi să fie ruptă în două ramuri. Dar încă e de mirare faptul contrar și anume: cum, totuși, ce toate vicisitudinile prin care a trecut evoluția noastră etno-lingvistică, s'a putut menține acea surprinzătoare unitate de limbă între aromină și dacoromină, mai ales că extinderea geografică ar fi putut favoriza în mod firesc diferențieri dialectale cât mai pronunțate, chiar dacă ar fi fost o deplină eră de pace. După cum vedem, deci, și problema aceasta a palatabelor vine să

coroboreze alte argumente pe care te-am rekvat pentru susținerea concluziei în articolul meu: O problemă de romanitate sud-ilirică, din "Gras și suflet".

Cât privește întrebarea a doua: a afinității fonetice dintre italiană și daco-română, nu e nici un motiv să recotim pe baza noastră transplantați în Nordul Dunării întâia epocă care care din spre Nord-estul Italiei, după cum n'a fost nevoie de nici un fel de continuitate teritorială între aromână și franceză pentru că în amândouă aceste graiuri să avem deopatriva t (ts) e e e, i!

¹⁰⁾ Cf. S. Puscaru, l. c., mai ales pag. 8, 16-17, 169, 173-8 -

17 Decembrie 1929.

În legătură cu problema lui c-t expusă în lecțiunea trecută, ar fi de reținut anumite forme, care, în cel mai mare număr privesc morfologia și de unde s-ar putea vedea și mai amănunțit și convingător soluția dată acestor două palatale: c, g + voc. palatală. Astfel aron. tut = "tot" face pluralul tut; după cum iarăși aron. muntă face plural munt (s), pe cînd mucă face plur. muci s. Se vede, deci, foarte bine diferența între ti la plural provenit dintr'un c latin și între t derivat dintr'un t latin. Această observație se extinde și la morfologia verbului face, pers. II face, pe cînd verbele care au un t original în temă au la pers. II un t (nu se numește i)¹⁾

Și de observat că în textele tipărite aronice, și chiar în lucrările dr. Pericle Popahagi, nu se vedea exact această pronunțare și se scrie în ambule cazuri - ti, ceea ce e o greșelă. Am făcut această înșă și peștă motul de a prezenta morfologia aronice.
¹⁾ Cf. Antologie aronicească, pag. XXXIX - XL I.

cât mai aproape de cea dacoromână - ceea ce
unui romanist dialectolog nu trebuie să-i
scape din vedere -

Trecem acum la o altă problemă, foarte
importantă și complicată în același timp,
debatută mult timp, dar fără a i se da o
soluție multumitoare: problema rotacismului,
a trecerii lui n în r în intervocele (-n-) la -r-,
care se menține azi în istro-română și se
constată în anumite elemente lexicale al-
baneze.

Vom vedea cum alăturată la problema
lui č și š din aromână, ne determină și
ea să admitem că romanitatea se întin-
dea în sudul Dunării pînă în masivul
muntos al Pindului.

Voi schita mai întâi un mic istoric al
acestei probleme.

D. Densușianu¹⁾ care a redat-o în mod
clasic, fără a da explicații de genură fizi-
că ca pronunțare, stabilește epoca trecerii
lui -n- > -r-, între secolul al IV-lea și al
VI-lea, respingând părerea lui Hajduk care
vedea aici o influență autohtonă, în modul
¹⁾ Cfr. Hist. de la langue roumaine, II, 119

următor: orice e + n > i (regulă fonetică pentru întreg domeniul românesc). Dacă de exemplu -n- din BENE ar fi devenit în secolul al II-lea și cel mai târziu în sec. III -r-, nu se mai putea ca apoi e să treacă la i: berē să devină bire. Am fi avut deci *berē și revenind rotacismul la forma normală am fi avut *berē nu bire, pentru că acest *berē nu mai putea da bire, ci s'ar fi alăturat fonetismului unor elemente ca slav. berne, etc.

O altă părere o dau d. St. George Pașcu de la Iași în o recenzie asupra Psaltărei Scheiane a ct. Condrea *) unde ține:

„Explicatia fenomenului îi cu totul altă: rotacismul a trebuit să prezinte două faze: α - vocală nazală + r + vocală simplă și β - vocală simplă + r + vocală simplă. Cristofel de prelată bonus a dat în românește buon. La un moment dat, probabil înainte de 1400, vocala accentuată, prin anticipare asupra lui n următor, s'a nazalizat: būnu; după 1400 a avut loc schimbarea lui n

*) Cfr. Arhiva, 1922, pag. 543-4. Cfr. și o altă lucrare a lui, Istoria literaturii și limbii române, pag. 44.

în r: băru, scris buaru; pe la 1750 vocala accentuată, ne mai fiind urmată de r, a pierdut nazalizarea".

Îată, deci, o părere care vine în conflict cu cele mai elementare fapte ale foneticii românești. - Căci - pentru a ridica o singură obiecțiune - în epoca aceea, elementele slave intraseră în limba română, făcând parte organică în lexicul românesc. Si atunci, în aceeași situație, noi ne putem să ne închipuim că, țesutul român va fi putut face chiar dacā s'ar fi găndit la ceva - o deosebire între hrană slav și lină latin, de ex. s'ar fi tratat la fel și atunci, dacă rotacismul ar fi avut loc începând cu sec. XII, de ce hrană nu s'ar rotacisat ea să dea hrara în secolul când a existat rotacismul dezvoltat, sau, după cum vine (persoana III sing. prez. indic. a veni) a devenit vire, și slav. vină să dea viră în aceeași epocă și în aceleasi regiuni rotacizante?

È suficient acest argument spre a nu ne putea oppi nicăci o clipă la părerea filologului de la Jasi, căci un fapt ce ne trebuie uitat è că toate elementele rotacizate, care toate sunt latine sau vechi

autohtone, deci ante-slave, nu se găsește
nici un element lexical slav care să pre-
zinte rotacismul.

O altă părere e a lui J. C. Candrea,
expusă în Des éléments latins de la langue
roumaine, plausibilă ca explicație de
cronologie fonetică. Într'un loc însă, după
ce vorbește de regiunea Masarnuregului, a
Motilor și de Struți, țice (pag. 57):

«... Cinsi nr passa successivement à
ne, nr, n. Le mot baracorn, par ex-
emple, après s'être changé en baruce,
à une époque voisine du XIIIe siècle, a
abouti à bur [u] dans le dialecte de
Motzi et dans l'istru-roumain, et, d'au-
tre part, dans le reste du domaine daco-
roumain et dans le macédo-roumain,
bur a passé successivement à bura
ru, bura, et a fini par aboutir à
bur [u]. »

Prim urmarea lucră să se înțeleagă că
cū rotacismul a fost general în întregul
domeniu românesc nord-sud-danubian,
ceea ce nu putem admite, pentru urmă-
toarele motive:

I - Textele vechi, ca și toate cercetările din

domeniul dialectal, confirmă că rotacismul
 a existat în Maramureș, la Moti și Istriei,
 dar nu avem nici o dovadă că a existat
 în Macedo-română. Forme ca urin, sirin,
virin (= uniri, semini, veniri) se explică prin
 disimilare consonantică (un caz apropiat
 avem în latinul CALOREM care trebuia
 să dea căroare, care se mai aude la
 Fărsești. Cei doi r fiind greu de pronun-
 țat, s'a produs disimilarea (r-r > l-r)
 și s'azis căloare). Alt caz e dacarom.
ca pingări < pingări și singera < SAN-
 GUINARE unde e admis de toți că avem a
 face cu disimilare, în timp ce în aronină
 aceste două forme circulă ca pingărire
 și sindzinari.

În regiunile aroninești sînt timuturi
 izolate, asemănătoare regiunii Motilor.
 După cum în afară de altele, și această
 specială configurație geografică a țării Mo-
 tilor a contribuit ca rotacismul să se preste-
 ze la Moti pînă la sfârșitul secolului al
XX-lea, putea să se întîmple la fel și în

*) Și azi, când nu se sînt observați de
 străini, se mai aud cuvinte ca căripă,
quiră, lură etc.

aromîna, să se păstreze, dacă ar fi existat această particularitate fonetică -

În afară de aceasta, există Românii Fărășeroti, care, deși locuiesc aproape de Albanesii Toski, care au în graiul lor rotacismul, ei nu-l au.

Deci rotacismul n'a existat în aromîna - în Fărăbulescu, pentru a dovedi că rotacismul a fost general în limba romîna, aduce forme ca gerunchi (< GENUC(U)LUS), mărunți (< MINUTUS), cărunt (< CANUTUS) și altele, într'un număr al Arhivei **).

Dar dacă MINUTUS ar fi dat mărunt și CANUTUS > cărunt, cum s'ar explica existența lui n înainte de t în mărunt și cărunt? Explicația e: MINUTUS > mămut și prin epenteză mărunt; apoi prin disimilare mărunt. La fel cu cărunt. **). Și apoi, nu trebuie să uităm sau să ignorăm paralelismul fonetic aromîn: în aromîna aceste forme circulă ca mimut = „subțire” și cărut = „cenușiu, albăstriu” -

Un exemplu care ar dovedi că rotacismul a fost general e cuvîntul pirău (origine
*) Arhiva, 1923, pag. 385-6.

***) Cfr. Sens. Candrea, Sict. etim. alt. n. 1058.

recunoscută), care se vede în țara Motilor și în Moldova piră, după cum constatăm din textele vechi - E probabil că e o influență alatorită Maramureșului, pătrată în Nordul Moldovei - dar nici aceasta nu se poate susține, pentru că în apropiere cel puțin forma e piră.

Un alt exemplu ar fi cuvântul fereastră < FENESTRA, despre al cărui fonetism, reclar în ceea ce privește pe n < e, amintesc și D. Pogăreanu, oprindu-se asupra părerii lui J. Jordan în recenziile pe care i-o face puțin la lucrarea acestuia "Diftongarea lui e și o accentuate în pozițiile a și e". Nu da însă o soluție multumitoare atunci când o punea că n în fața lui e nu putea avea aceeași sonoritate ca și dentalele t, d, etc.

D. D. Candrea și Densusianu¹⁴ admit derivarea dintr'un latin vulgar *FĪRĒSTRĀ (c. g. l. FRESTRĀ), ceea ce ar arăta că nu avem a face cu un fenomen de rotacizare în româna balcano-carpatică și cu atât mai puțin în limba română.

Ered că trebuie să admitem latinul vulgar

¹⁴) In Dacoromania, I, 395-396.

¹⁵) Dict. etim. t. 2. 570

FERESTRA și sentință următoarea considerativă:

Dată fiind baza de colonizare pe țărmul Adriaticii, unde erau și coloni grecești, s'a putut ca latmul FERESTRA să se întâlnească cu grec. Φυρίς, - ΣΟΣ = "ferastră" și să denunțiere formei FERESTRA. Cu apropierea se putea face, cu toate că un cursant începe cu F și celălalt cu Φ, putem invoca apropierea fonetică dintre F și Φ pe care ne-o oferă armena, unde avem Փամինա < F E MINA.

Dată deci că și există caz de rotacism general e valabil.

Rămânând să vedem gena acestui rotacism din punct de vedere fonologic și apoi se a determinat ca există - r - din elementele latine - pentru că în elementele slave nu constatăm trecerea lui n intervocalic la -r-.

Dacă ar fi să recurgem la un paralelism cronologic între l intervocalic devenit r și -r- devenit -r- am putea admite că general-

* In vechile texte e jupir (Bistrița - Măgurele), smintară, dar, ținând seama de realitățile etno-lingvistice, originea lor nu poate fi în nici un caz slavă, ci sunt elemente străine vechi, introduse înainte de venirea slavilor -

sarea lui -l- intervocalic latin în -r- în întregul domeniu românesc va fi fost anterioară rotacismului care privește pe -n- intervocalic, și că fonemul -l- > -r- ar putea fi plasat anterior secolului al V-lea. În cazul acesta, care e epoca rotacisării lui -n-? Iată o întrebare, care în stadiul actual al cercetărilor, nu poate fi circumscrisă în timp decât cu aproximație, probabil cel mai târziu în epoca așezării Slavilor pe țărmurile dunărene, când scindarea graiului românesc începe să se producă.

Se observă însă că această epocă, a așezării Slavilor, nu însemnează și un imediat contact lingvistic slav-român.

Cu privire la originea geografică a rotacismului trebuie să ținem în seamă următoarele:

Rotacismul se găsește la Moti în Maramureș și la Isterieni - În Maramureș și la Moti a dispărut; se menține la Isterieni fiindcă aceștia au fost izolați, n'au fost înconjurați de o masă românească, care pronunța fără rotacism.

Dacă privim locuitorii din regiunile cu rotacism din punct de vedere fizic, observăm

că Motul are un tip fix deosebit de al Românilor din Transilvania; în schimb există o caracteristică apropiere ca tip între Români istrieni și Moti¹⁾. Prin urmare am putea presupune că Motii și Istrienii ar fi originari din aceeași regiune, unii veniți în Transilvania, alții spre Venetia - Dar Motii nu pronunță ca Istro-românii gal'ina, unglie sau ureacle, etc. Deci, iată o primă dificultate lingvistică care vine să se interpună între comunitatea etno-geografică a dialectului istro-român și cel al Motilor.

De altă parte, percurgând bunăoară Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache al lui Gustav Meyer, s'ar putea castrage forme lexicale latine în care constatăm rotacismul la Albanesi:

arenu	> alb. <u>rrer</u> , arom.	<u>arină</u>
canepa	> " <u>krp</u> , "	<u>cânepă</u>
consobrimus, a	> " <u>kuseri</u> , "	<u>cusurir</u>
crestianus, a	> " <u>kisterre</u> , "	<u>crestin</u>
femina	> " <u>femere</u> , "	<u>Deamiră</u>
galbinus, a	> " <u>gel'bere</u> , "	<u>galbin</u>
gramm	> " <u>gaur</u> , "	<u>gaură</u>

¹⁾ D. Densușianu explică originea Motilor în Ușani (Vreata Nouă...)

paganus > alb. pe qsrre, arom. pingunë
 romanus > „ remse, „ arminu
 totanus > „ (tr)trre, „
 venenum > „ verer, „ virinü, etc.

Multă vreme, poate pe grur și trre, dubioase
 corecții din punct de vedere al fonetismu-
 lui albanes și verer, pentru că am adonis
 în aromână o disimilație consonantică, ră-
 mân pe deplin formă -

Naște acum întrebarea: oare cum trebuie
 privit rotacismul daco-romin față de cel
 albanes? Date fiind atâtea apropieri linguis-
 tice între albanesă și dacoromână, nu cumva
 am putea alătura la aceeași particulă-
 ritate această fonetică? Pentru că: a) izolarea
 completă a rotacismului albanes de cel da-
 coromin, ar însemna și pare a fi ceva hazar-
 dat; b) și-l socoti ca o asemănare fortuită
 cu cel dacoromin, ar însemna iarăși ca im-
 prejurați mai mult sau mai puțin identice
 să fi dat naștere acestui -r-ε-n-, atât
 în albanesă cât și în dacoromână - c) În
 fine, în a treia ipoteză, a nu-l izola de rotac-
 ismul din dacoromână, ar urma să lumu-
 rim printre altele și anumite puncte etno-
 geografice dintre albanesă și dacoromână.

În acele părți, Albanesi formează două mari grupuri: Gheghii care locuiesc în nordul Albaniei, și Toskii care locuiesc în centrul și în centrul sudic al Albaniei. Rotacismul există numai în graiul Toskilor. În cazul acesta, pentru o apropiere geografică în explicarea genezei rotacismului în spațiul la Dacoromâni și Albanesi, ar fi trebuit să se ne-am fi așteptat ca Toskii să fie mai apropiați de dacoromâni, decât Gheghii. Dar aici constatăm tocmai inversul: între dacoromâni și Toskii găsim pe Gheghii în al căror grai nu există rotacismul. Deci, ce contact etno-geografic va fi putut exista între Toskii și regiunile rotacizante dacoromâne? Ceva mai mult și care vine să complice oarecum problema. În imediată vecinătate a Toskilor conviețuiesc Trășerottii (Români din Albania); de ce, totuși, în graiul Trășerottilor nu constatăm dovezi de rotacism? Dacă ar fi să ne admitem izolarea rotacismului dacoromân de cel albanes și să mai admitem că Toskii vor fi locuit mai de vreme încă din cele mai vechi timpuri acolo unde îi găsim astăzi, ar urma de aci că pe Trășerottii și în genere

pe Arominii Prodeni să-i considerăm ca fiind
 îndăezăți aci, venind dintr'alte puncte
 ale peninsulei balcanice, bunăoară din-
 spre munții Haemului unde nu există
 element albanes - ceea ce ne se poate
 sustine, după cum am spus-o și acum
 doi ani! În cazul acesta nu ne rămâne
 decât să admitem părerea cum că locu-
 ința veche a Toskilor, ca și a Albanesilor
 în genere, va fi fost la Nord, cum în spre
 regiunea muntenegreană - ceea ce ar ex-
 plica pe de o parte eventuala apropiere
 a fonetismului ce ne preocupă prin creas-
 tă apropiere etno-geografică a Toskilor cu
 graiul dacaromin, iar pe de altă, data
 fiind locuința lor nordică în vechime, Aro-
 minii în general ni trebuiesc considerați
 ca fiind deplasati din zonele și regiuni
 balcanice în părțile unde îi găsim astăzi;
 admitând - și acestea sînt probabi-
 litățile - o patrie nordică pentru Toski,
 pe Arominii îi putem socoti și din acest
 punct de vedere ca fiind acolo unde îi gă-
 sim încă de pe timpul colonizării și roma-

*) Curs de latină vulgară (editat de... Sr. A. T.)
 pag. 439-449-

nisării acestor timburi.

Oprindu-ne acum la acest punct, iarasi ne întrebăm: cu toată această apropiere etno-geografică dintre albaneză și română carpatică, ce anume va fi intervenit și va fi determinat ca să se producă acest fenomen caracteristic? Ceva mai mult: de ce și constatăm numai partial? În albaneză numai la Toski, iar în dacoromână numai în muntii Apuseni și în Maramureș? Ce identitate de împrejurări etno-lingvistice vor fi determinat trecerea lui r în intervocalic la r în toate elementele latine și autohtone?

A generaliza această particularitate pentru întregul domeniul dacoromân, nu vedem cum s-ar putea susține așa ceva, după cum, pe de altă parte, nu vedem cum s-ar putea înlătura dificultatea pe care o prezintă faptul că rotacismul acesta albanoromân apare distanțat, în regiuni izolate, fără continuitate teritorială: Maramureș, Munții Apuseni, Centralul Albaniei. Dovezi de o apropiere etno-lingvistică între aceste trei regiuni rotacizante nu există, excepționând câteva fenomene cu totul izolate, care apar și în vechea românească și care

nu prezintă nici o însemnătate hotărâtoare.
Este ca ipoteză și ar putea debita; dar
principalul e ovedinca științifică a lor.

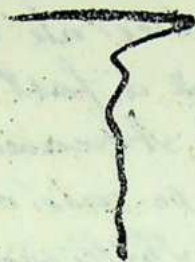
În concluzie, cred că ne-am putea opri
la următoarea constatare -

a) Nu se poate isola rotacismul din
graiul Motilor - în general al regiunii
din Munții Apuseeni - de cel al Istro-romi-
nilor. Și în cazul acesta se ivăște nouă
dificultate în ceea ce privește originea et-
nică și geografică a Motilor, care, din
punct de vedere al geografiei umane, apare ca
o insulă caracteristică și carecum izolată,
distinctă în masa românismului transcarpatin.

b) Rotacismul maramureșean compune pro-
blema tocmai prin izolarea lui geografică în
Nordul românismului și nu vedem ce anume ar
putea raporta în mod neindolnic la cel din graiul
Motilor -

c) Raportat la rotacismul albanes, am
putea admite până la un punct o co-
munitate între acesta și cel maramureșean
și apusean, dacă ar fi să presupunem la
baza etnică a acestor trei regiuni sau
graiuri un substrat comun în direcția
această, datorit fie unor deplasări, migrațiuni

etc. sau unei omogenități dactilice.
Oricum însă problema încă prezintă un
risibil zăm de întrebare.

IX

Ţinem releva o problemă de morfologie - care
priveşte până la un punct şi sintaxa - şi
anume singularul declinărilor, în special
al femininelor de declinarea II şi al feme-
ninelor imparisilabice de declinării a IIIa.
Această problemă a fost urmărită în
aceluz sens şi de Alexandru Phillipide,¹⁾
într-o argumentaţie pe care o aduc diferă de
cea prezentată de Phillipide şi este, cred,
convingătoare -

Filologia română, ca şi toate celelalte stu-
dii străine privitoare la limba română, sa
admis - şi cu drept cuvânt - că, în afară de
ablativ (locativ) al celor trei declinări care
se păstrează destul de bine încă în aromână
şi de vocativ, singularul (ne)articulat al decli-
nării a IIa a fost redus în latina vulgară
la un singur caz:

nearticulat	articulat
N., Ac. lupu > lup	N., Ac. lupu + illu > lupul
G. de lupu > delup	G. Dat. ad lupu + illui > (a) lupului
Dat. ad lupu > a lup	

Dovezile lingvistice abundă în privinţa

¹⁾ Istoria limbii române, 1894, 57-60. Cf. şi B. R.
Hasocea, Cuverte den Bătrâni, II, 643-4.

aceasta, începînd cu trădese vechi și terminînd cu dialectologia sau chiar limba literară.

Obvînd această rezolvitate eu punet de plecare și constatînd că și masculinile declinării a III-a prezintă un paralelism identic cu substativale declinării a II-a, m'am întrebat dacă nu trebuie să admitem aceeași uniformitate și pentru femininile declinărilor I-a și a III-a, mai ales că aromîna e hotărîtoare din acest punct de vedere.

Este drept că declinarea dacoromînă pare să arate menținerea a două cazuri: N. și AC, alături de G. și Dat.

Decl. I-a:

N. AC. fîntînă, nucă

G. Dat. unei fînteni; nucii

Decl. III-a:

bunătate; sănătatea

unei bunătăți; sănătății

În vedem însă dacă în genitiv și dativ dacoromîn putem întrevedea cazurile respective din declinarea latină vulgară.

Referindu-ne la declinarea nearticulată dacoromînă, ca și la cea aromînă, vom constata că ea se prezintă astfel:

Decl. I-a:

N., AC. lînă, furcă

G. de lînă, de furcă

Dat. a lînă, a furcă

Decl. III-a:

cetate (a țitate)

de cetate

u cetate

Mentionăm, prin urmare, aici că la declinarea
 Fi nu există nici umbra de genitiv-dativ latin
 vulgar; excels lucră și pentru decl. a III-a, întru
 cât t-ca și c de la decl. I și - rămân intacte,
 spre deosebire de declinarea articulată unde
 avem cetății, alături de furcei. Evident că în
 genitivul rearticulat (cu prepoziția de) trebuie
 să vedem și rămășițe de ablativ, mai ales că
 această apropiere sintactico-morfologică între
 genitiv și ablativ există și în latina clasică;
 dar în declinarea latină vulgară, și cu atât
 mai mult în cea română, esențialul este dor
 regularitatea gramaticală, așa că în ei vedem
 mai mult un genitiv și aproape de trei un ab-
 lativ. Vom intra adevăr încă în domeniul lin-
 bei române constructivă de ablativ cu prepozi-
 tia de, cum ar fi de exemplu în română:
cuartieri fugiți de București = „ablațieri
 plecați din București.” (cf. dr: „fuge de ploaie
 și dai în noroaie”, sau „plec de teamă” etc);
 însă natura prepoziției de din asemenea con-
 structii ne poate fi confundată cu de din
 construcții ca „păr de capră” etc.

Și acum ne întrebăm: de ce în dacoromână
 avem pe de o parte: (a) lapteii, poarteii, furceii;
 *) Pentru dubletul de gen.-dat. poartei, vezi mai jos.

etc. iar pe de altă: de (sau a) luptă, de poartă,
de biserică, de furcă, etc.? După cum iarasi:
de ce (a) mortei, sănătății, relații de gen. de
moarte, de sănătate etc.?

Trecând în aronină, constatăm că declina-
 rea articulată e următoarea:

Decl. I :

Decl. III - a.

N. AC. pruna, aruga soartea, virtutea
 G., Dat. a prunăl'ei, a arugăl'ei, a soartăl'ei, a virtutel'ei;

Deci la declinarea I avem la toate cazurile
 finala caracteristică -a (-ă), și doborânda e să pa-
 latală ca și dentale (G., Dat. a poartăl'ei) ră-
 mân intacte,³⁾ iar la declinarea a III - a avem iarasi
 la toate cazurile aceleasi -e de la nomina-
 tiv, pentru că și aici dentalele bunăoară ră-
 mân nealterate, spre deosebire de dacoromână.

De aici, prin urmare, deducem că și de-
 clinarea originară articulată - cel puțin în
 româna carpato-balcanică, dacă mi chiar
 în latina vulgară de la baza limbii române-
 era următoarea:

³⁾ Sporadic apar și în aronină genitiv-dative cu ă
 trecut la i (-e); brînă a featăl'ei (chiar în a mea
Antologie aronăneasă, 275 rândul al 11-lea);
 și în aceste genitiv-dative, sunt de data recentă

Decl. IIa :

Decl. IIIa :

N., AC.	furca + illa	morte + illa
G., Dat. (ad)	furca + illaci	(ad) morte + illaci

După cum am văzut, aromina nu numai că nu exclude acest sistem de declinare, ci, din contra, el singur ar putea explica declinarea aromina. În cazul acesta, nu cumva trebuie să admitem și pentru dacoromina același sistem de declinare ca și în aromina, renunțând definitiv la cel cu două cazuri?

Răspunsul e că și la baza dacorominei stă aceeași declinare, iar că explicația genitiv-dativului dacoromina e următoarea: Gen. petra + illaci a dat *pi(a)trăl'ei (ca. a k'iatrăl'ei) > *piatrăei > piatrăei > pietreei > pietrei, după cum credentia + illaci > *credintăl'ei > credintăei > credintăei > credintei. Că acestea sînt fazele actualelor genitiv-dative dacoromine ne o dovedește nu numai aromina, ci și exemple luate chiar din dacoromina.

Într'adevăr: de ce nom. poarta face la genitiv portei, în timp ce lupta face luptei și nu luptăei? Pe de altă parte: de ce substanțivele: mămuca, soreca, tătuca, Luca etc. fac și născute conform explicației pe care o dau acelorasi cazuri din dacoromina - forma curentă e a șatăl'ei.

genitivul mămucăi, sorucăi, tătucăi, Lucăi etc. și nu: mămucei, sorucei, tătucei, Lucii? Reștor- cându-ne iarăși la substantivele terminate în -tă: de ce alături de judecăteii avem sece- teii și nu săceteii și de ce în vechea romineas. că avem judecăteii și judecăteii alături de quidecăteii?

Din toate cele expuse reiese clar că, în ceea ce privește mai întâi alterarea dentalelor sau a palatalelor la genitiv-dativ singular, avem a ține cu influența a pluralului acei- lor substantive: pentru că pluralul a fost porți și la is și la gen.-dat. sing. porței, pe când lata, coasta, aspida, unda etc. au păstrat dentala (curata) intactă; în al doilea rând, în afară de alterarea consoanelor, pluralul fiind în -e (-i), atunci și genitiv-dativul sin- gular a primit, odată cu această alterare, și trecerea lui -ă la vocala palatală: pl. biseri- ce (le), biserice (lor) — sing. bisericeii (< ^{*}bes-re- căii), ca și apeii < ^{*}apăii, caseii < ^{*}casăii, inimeii < ^{*}inimăii, lumineii < ^{*}luminăii, etc. Și atunci, din moment ce tătuca, Luca, n'au plural, la gen.-dat. sing. aceste forme nu al- terează pe c. Mai mult: forma Luț'iei,

*) Ov. Densusianu, Hist. de la l. roum. II 149.

**) Putem aminti aici și genitivele reținute de T. Cipariu

alături de Lucăci^{*)}, ne dovedește încă ceva și a-
 nume: *furcăci a devenit mai întâi *furkăci,
 deci czĕ, după ce -ăci a devenit, prin asimi-
 lație, eci.^{**)} Iar dacă cetim sporadic Anelroma-
cei bunăoară, aceasta se datorește nu numai
 unei analogii, ci și eufoniei personale a scri-
 torului care întrebuintează asemenea genitiv-
 dative, după cum tot prin analogie s'ar explica
 forme ca mămucei tătuței, în caz că dialectolo-
 gia le va înregistra -

Trecând acum la imparisilabicele declinării
 a III-a, și aici vom avea de făcut același obser-
 vationi.

Am văzut că t + e + i a devenit te cel mai
 târziu în secolul al VI-lea. Fără îndoială că
l (ll) + ĕ, ĭ (simpli sau în hiat) s'a menținut
 palatalizat și în doboromina cel puțin încă
 două secole după trecerea lui t la te; apoi că, în
 fata acestei cronologii fonetice, ne întrebăm:
admitind un genitiv și alături cu terminațiunile

„ААРЭЧЪСКЪН” oblicite; vor tăia vinele ЖНКЪН în vale;
 vor spăla minile pe capul ЖНКЪН; și ГОРБЕН fi va fi Горь;
 pentru înșelăciunea СТРЪМОУВЕН; Măria sora ВДАРН;
 Principia de limba, 1866, 131.

*) Cf. O. Densușianu, l. c. II, 146; J. A. Candrea, Baltineu
 Scheiană, I, CLXXXIV.

**) După cum admite și Philippide, l. c. 59.

lor caracteristice din latină pentru limba română, de ce atunci vom fi avut direct din formele

bonitati + illaci > banătăteei

monti + illaci > monteii

pe când din

varieti + illui > areteii

monti + illui > munteii

șară, deci, ca t să devie ș și în imparisilabicele masculine? Caritatiu - sau caritativ în latina clasică - terminatiunea genitivului, ca și a dativului, era aceeași atât la feminine cât și la masculine. De ce, pe de altă parte, substantivul soarte - devenit mai târziu soarta în dacoromână - nu sună la genitiv *sortei (ca și mortei), ci soartei? S-ar putea obiecta - deși fără temei - că sb. moarte face gen. mortei și se scoabeli de gen. feminin al substantivului

mort, -ă: (unei limbi) moarte - Oțimii, de ce cărteii (sau cârșii) și nu fără t, ca în aromână: ci cartil'ei? Mergem mai departe: am văzut că și t de la declinarea ții trece la ș la genitiv-dativ: judecăteii, poarteii, etc.; de ce încă pe ș de la forme aparținând declinării ții nu găsim trecut la ș la gen. - dat. sing., să se pronunțe cu alte cuvinte: *casei în loc de căsei,

*mesei pentru mesei, etc.? Evident că explicația trebuie căutată în influența pluralului în ceea ce privește alterarea consoanelor la gen.-dat.sing.

Da, în cazul acesta, o altă obiecțiune se ridică: de ce pluralul masculinelor imparisilabice n-a influențat la fel, ca și cel feminin, pentru că noi avem munteli în loc de munteli?

Răspunsul cred că va fi următorul: ceea ce a favorizat trecerea ei, g sau t, d la ei, g, t, (d) la feminine e, de sigur, pluralul, însă această trecere s'a efectuat după ce terminativul

-ăei a devenit -eei, așa că la feminin, avem a face și cu o poziție specială a palatalelor sau a dentalelor - Drept concluzie, și în urmărire, trebuie să admitem reducerea singularului celor trei declinări la un singur caz, iar în ceea ce privește nașterea genitiv-dativului dacoromin, trebuie să o considerăm cu un rezultat al următoarelor faze evolutive generale:

basilica + illaei > *bāserecāl'ei > bāserecāei

> *beserek'eei > besereceei > bisericei

cașhăpti + illaei > *cūrtel'ei > cūrteei > cūrte-
ei > cūrtei

Din punct de vedere al unui paralelism cronologic între decl. II și a III^a, vedem că imparisilabicele au ajuns mai de timpuriu la termi-

nutiunea de gen. - dat. - ei - fazele fiind mai
 rețușe ca număr -, așa că și t de la decli-
 narea a III-a sa dat t mai de vreme și aproape
 în mod general față de unele t al decl. Tu care
 a trecut la t numai la un anumit număr de
 substantive numai al acestei declinări. Cu fi-
 prin urmare, însă un motiv să credem că sub-
 stantivele declinării Tu care, prezintă pe t și t
 în cazul nostru au primit o influență și de la
 femininele declinării a III-a -

O asigură dificultate ca mai fi de înțeles.
 Intertexte vechi românești găsim - ce-i drept, care
 exemple - construcții sintactice de felul acestor
 „ispitile sântu ale ei noastre, credințe”^{*)}. Consta-
 tam însă dar, nu numai prepunerea articolului ei
 ci și terminatiunea e de genetiv la noastre și
credințe; iar ca funcționare independentă a
 acestui articol față de substantive, cum puteam
 releva următoarele exemple: „câșta va lera
 mândzisorul său la bucișorul vieei și priul asi-
neei sale către vita vie ei”^{*)}. Exemple numeroase
 cu prepunerea articolului atât la substantivele
 comune cât și la cele proprii feminine, în afara de

* B. P. Hasdeu, Curente din Cătrâni, II, 124 (și nota
 de la pag. 131).

*) T. Cipariu - Analecte, 57.

cele din T. Lipariu^{*)}, au^{leste} relevate de J. Biamu și mai
 ales de J. Tanoviceanu^{**)}, după cum am arătat reșu-
 să înregistrez și eu în cercetările mele din Marea-
 mureș. Întrucât însă această problemă privesc
 mai mult sintaxa, iar însemnătatea ei nece-
 sită o expunere mai amănunțită, mai ales că
 și în această privință aramina ne oferă mate-
 rial pe nu poate fi trecut cu vederea, o vom
 releva o cu altă ocazie - Menționăm numai
 că schimb genitive de felul acestora nu pot în-
 lătura reducerea singularului la un singur cas
 expusă mai sus.

*) Principie de Grammaire, 134-

**) Revista din Târgu, Cluj, 1892, 228-234; 1897, 329-344-